

Folklorşünaslıq: problemlər, tədqiqlər**Salidə ŞƏRİFOVA***filologiya elmləri doktoru, AMEA-nın professoru,**E-mail: salidasharifova@yahoo.com***AZAD NƏBİYEV: FOLKLORŞÜNASLIĞIN NƏZƏRİ VƏ JANR
PROBLEMLƏRİNİN TƏDQIQATÇISI**

Açar sözlər: Azad Nəbiyev, folklorşünaslığın nəzəri problemləri, folklorşünaslığın janr problemləri, gen yaddaşı, fasiləsiz transfer nəzəriyyəsi, yuxu paradimaları, folklorun genezisi

SUMMARY**AZAD NABIYEV: RESEARCHER OF THEORETICAL AND
GENRE PROBLEMS OF FOLKLORE**

In the scientific work of the literary critic, folklorist Azad Nabiyev, the problems of the origin, formation and development of Azerbaijani folklore are reflected. Azad Nabiev put forward a genealogical theory related to the source of genes due to the similarity of plots in the folklore of the peoples of the world, and the theory of continuous transmission, covering the features of the formation of gene memory, the transfer function of the gene code. Azad Nabiev studied the paradigms of continuous transfer and sleep in folklore, theoretical considerations about the genesis of folklore and came to the conclusion that folklore samples are products of the transition from instinctive thinking to conscious activity.

Azad Nabiyev widely studied genres related to the epic type of Azerbaijani oral folk literature. Azad Nabiyevs touch and study of the genre of fairy tales related to the most ancient mythological and ancient historical gatherings of people reflects the stages of development of the people. Azad Nabiyev not only studied the genre of fairy tales, but also put forward his protest against those who wanted to "appropriate" Azerbaijani folk tales.

Azad Nabiyev studied the forms of poetry used in ashug poetry, as well as actual problems associated with the art of ashug, which is syncretic art. Azad Nabiyevs merits in the collection and publication of such works as "Koroglu", "Gachak Nabi", "Gatyr Mamed" are invaluable.

Key words: Azad Nabiyev, problems of folklore, genre problems of folklore, gene memory, the theory of uninterrupted transfer, sleep paradigms, genesis of folklore.

РЕЗЮМЕ**АЗАД НАБИЕВ: ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И
ЖАНРОВЫХ ПРОБЛЕМ ФОЛЬКЛОРА**

В научном творчестве литературоведа, фольклориста Азада Набиева нашли отражение проблемы происхождения, становления и развития азербайджанского фольклора. Азад Набиев выдвинул генеалогическую теорию, относящуюся к источнику генов за счет сходства сюжетов в фольклоре народов мира, и теорию непрерывной передачи, охватывающую особенности формирования генной памяти, передаточную функцию генного кода. Азад Набиев изучил парадигмы непрерывного переноса и сна в фольклоре, теоретические соображения о генезисе фольклора и пришел к выводу, что образцы фольклора являются продуктами перехода от инстинктивного мышления к сознательной деятельности.

Азад Набиев широко изучал жанры, относящиеся к эпическому типу азербайджанской устной народной литературы. Прикосновение и исследование Азадом Набиевым жанра ска-

зок, относящихся к древнейшим мифологическим и древним историческим собраниям людей, отражает этапы развития народа. Азад Набиев не только изучал жанр сказок, но и выдвинул свой протест против тех, кто хотел «присвоить» азербайджанские народные сказки.

Азад Набиев изучал формы стихов, используемых в ашугской поэзии, а также актуальные проблемы, связанные с искусством ашуга, которое является синкретическим искусством. Неоценимы заслуги Азада Набиева в области сбора и публикации таких произведений, как «Кероглу», «Гачак Наби», «Гатыр Мамед».

Ключевые слова: Азад Набиев, проблемы фольклора, жанровые проблемы фольклора, генная память, теория бесперебойной трансфера, парадигмы сна, генезис фольклора.

Azad Nəbiyevin elmi-ictimai fəaliyyəti haqqında qısa məlumat. Ədəbiyyatşünas, folklorşünas Azad Mövlud oğlu Nəbiyev 20 aprel 1945-ci ildə Quba rayonunun İkinci Nügədi kəndində anadan olmuşdur. 13 fevral 2012-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Doğma elində, İkinci Nügədi kəndində dəfn edilmişdir. 1963-1967-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin Jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır. 1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin aspiranturasında təhsilini qiyabi davam etdirmişdir. 1967-1974-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında redaktor kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. 1974-1976-cı illərdə “Gənclik” nəşriyyatında redaksiya müdiri olmuşdur. 1976-1989-cu illərdə tarixlərində Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsində müəllim, baş müəllim, professor vəzifələrində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrasına uzun müddət rəhbərlik etmişdir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrası 1989-cu ildə onun təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Milli sərvətlərimizin YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilməsində prof. Azad Nəbiyevin müəllifi olduğu “Aşıq məktəbləri”, “Novruz bayramı”, “İlaxır çərşənbələr” kitablarından istifadə olunması alimin əməyinin yüksək göstəricisi kimi dəyərləndirilməlidir. BMT Baş Məclisində 21 mart tarixinin Beynəlxalq Novruz günü kimi qeyd olunması üçün AR Xarici İşlər Nazirliyində fəaliyyət göstərən komissiyada Azad Nəbiyevin ekspert qismində iştirak etməsi isə yalnız elmi dairələrdə deyil, cəmiyyətdə də kamil mütəxəssis kimi qəbul edilməsini əks etdirir. Azad Nəbiyev Beynəlxalq Ekoenergetika Akademiyasının həqiqi üzvü (1997), Beynəlxalq Əlillər Federasiyası idarə heyətinin üzvü (1998), Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü (1999), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü (2001) olmuşdur. Azad Nəbiyev elmi-təşkilati fəaliyyətlə də məşğul olmuş, AMEA Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsi Bürosunun və AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının üzvü, “Folklorşünaslıq” ixtisası üzrə Respublika Elmi Tədqiqatların Təşkili və Əlaqələndirilməsi Şurasının sədri kimi fəaliyyət göstərmişdir. 2001-2005-cü illərdə Ali Attestasiya Komissiyasının filologiya elmləri üzrə eksperti və Ekspert Şurasının sədrinin müavini olmuşdur. 2009-cu ildən isə AMEA-nın folklorşünaslıq üzrə koordinasiya şurasının sədri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Təşkilatçılığı ilə nüfuzlu mövqə qazana bilmiş A.Nəbiyev Bakı Dövlət Universitetinin nəşr etdiyi “Folklorşünaslıq məsələləri”

elmi-nəzəri jurnalının təsisçisi və baş redaktoru olmuşdur. Azad Nəbiyevin Bakı Dövlət Universitetindəki elmi fəaliyyəti yüksək dəyərləndirilmiş, “Azərbaycan Respublikasının “Əməkdar müəllimi” (2000) fəxri adına layiq görülmüşdür. “Qızıl qələm” mükafatı, 2005-ci ildə anadan olmasının 60 illiyi ilə əlaqədar, AMEA-nın və BDU-nun Fəxri Fərmanları, Təhsil Nazirliyinin “Qabaqcıl təhsil işçisi” döş nişanı ilə təltif edilmişdir. 4 doktorantın elmi məsləhətçisi, 30-dan artıq dissertant və aspirantın elmi rəhbəri, onlarla doktorluq və namizədlik dissertasiyalarının rəsmi opponenti olması onun yalnız tədqiqatlarla məşğul olmasını deyil, elmə xidmət edəcək alimlərin də yetişdirilməsində əvəzsiz xidmət göstərməsini əks etdirir.

Azad Nəbiyev 1972-ci ildə, 27 yaşında “Koroğlu” dastanında Koroğlu surəti (Azərbaycan-Özbək materialları əsasında)” mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1981-ci ildə, 36 yaşında komparativistika (müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq) sahəsindəki tədqiqatlarının nəticəsi kimi “Azərbaycan-Özbək folklorunun tipologiyası və qarşılıqlı əlaqəsi” mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir. Ciddi elmi nailiyyətlər əldə edərək Azad Nəbiyevin tədqiq etdiyi dissertasiya işlərində folklorumuz ümumtürk kontekstində tədqiq edilmişdir. Folklorşünas alimin M.H.Təhmasibin rəhbərliyi altında filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün müdafiə etmiş olduğu “Koroğlu” dastanında Koroğlu surəti (Azərbaycan-özbək materialları əsasında)” mövzusunda dissertasiya işi ümumtürk kontekstində tədqiq edilmişdir. “Onun (A.Nəbiyev – S.Ş.) namizədlik işini hələ qadağaların götürülmədiyi dövrdə folklorumuzu ümumtürk kontekstində öyrənmək cəhdi kimi də qiymətləndirmək olar.” (Talıblı, <http://static.bsu.az/w8/Folklorwunasliq/2012%20-%2010/136-139.pdf>)

Azad Nəbiyevin Tbilisidə “Azərbaycan-özbək folklorunun tipologiyası və qarşılıqlı əlaqəsi” mövzusunda filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün müdafiə etdiyi dissertasiya işi də türk xalqlarının iki xalqının folklorunu, Azərbaycan xalqının folklorunu və özbək xalqının folklorunu müqayisəli-tipoloji araşdırmalara əsaslanaraq, iki türk kökənli xalqın şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarda yaranmış nümunələrini tədqiqata cəlb edərək bilməmişdir. Xalqın bədii sözün qüdrəti ilə yaratmış olduğu və əsrlər boyunca yaddaşlarda yaşatdığı folkloru tədqiq etmiş Azad Nəbiyev “...1972-2012-ci illərin zaman kəsimində – 40 il müddətində Azərbaycan folklorşünaslıq elminin korifeyləri səviyyəsinə yüksələ bildi.” (Şəmsizadə, https://old.525.az/print_preview_a.php?id=39434)

Azad Nəbiyevin elmi əsərlərinin siyahısı. Azad Nəbiyevin elmi yaradıcılığı Azərbaycan folklorunun yaranmasını, formalaşmasını, inkişaf problemlərini əks etdirmişdir. AMEA-nın müxbir üzvü Azad Nəbiyev “Bağlarda bahar” (1969), “Qəhrəmanlıq səhifələri” (1975), “Azərbaycan dastanları” (1977), “Molla Nur” (1977), “Azərbaycan-Özbək folklor əlaqələri” (1978), “Azərbaycan folklorunun janrları” (1983), “Qatır Məmməd” (1985), “Nəğmələr, alqışlar, inanclar” (1986), “Взаимосвязи азербайджанского и узбекского фольклора” (1986), “El nəğmələri, xalq oyunları” (1988), “Azərbaycan nağılları” (1988), “Мифы, легенды и

сказки Азербайджана” (1988), “Novruz” (1989), “Sərhəd bilməyən əlaqələr (Azərbaycan-türkmən folklor əlaqələri) (1990), “Sehrli sünbüllər” (1990), “Qaraoğlu” (İzmir, 1990), “Азербайджанский фольклор” (1990) “Novruz bayramı” (1991), “İlaxır çərşənbələr” (1992), “Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nın birinci cildi (Ankara, 1992), “Azərbaycanda Novruz” (Ankara, 1992), “Alqışlar, adətlər, nəğmələr” (1992), “Azərbaycan mifləri” (1992), “Азербайджанский героический эпос” (1996), “İlin əziz günləri” (1999), “Azərbaycan uşaq folkloru” (2000), “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (ali məktəblər üçün dərslik). I hissə (2001), “Koroğlu” (uşaqlar üçün) (2001), “Qaçaq Nəbi” (uşaqlar üçün) (2001), “Milli təəssübkeşlik yoxsa erməni saxtakarlığı”, (2003), “Nəhrələrdən güc alanda”, (2003), “Azərbaycan aşiq məktəbləri” (2004), “Koroğlu (Dərbənd variantı, 2004), “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı”. II kitab (2006), “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı”. I kitab. (2009), “Oxşar dəyərlərin gen qaynağı – genealoji nəzəriyyə” (2009), “Folklorda fasiləsiz transfer və yuxu paradıqmaları” (2011) və s. monoqrafiyalar, toplular, dərsliklər, saysız-hesabsız elmi məqalələr müəllifi idi. Azad Nəbiyev həmçinin bir çox kitabların həmmüəllifi olmuşdur. Məsələn, VI cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin I cildinin (2004) əsas müəlliflərindən biri Azad Nəbiyev idi. Folklorşünaslığın ən müxtəlif sahələri və problemlərilə, səmərəli elmi yaradıcılıqla ilə məşğul olmuş “Azad Nəbiyev həm xalqının misilsiz sərvəti olan folklorun toplayıcısı, həm naşiri, həm tədqiqatçı, həm də nəzəriyyəçi idi.” (*Şəmsizadə*, https://old.525.az/print_preview_a.php?id=39434)

AMEA-nın müxbir üzvü Azad Nəbiyevin Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi Metodiki Şurası Azərbaycan dili və ədəbiyyatı bölməsinin 07.03.2001-ci il tarixli 09 sayılı qərarı və Təhsil Nazirliyinin 26.11.2001-ci il tarixli 1145 sayılı əmri ilə ali məktəb tələbələri üçün dərslik kimi təsdiq edilmiş I cildi 2002 və 2009-cu illərdə, II cildi 2006-cı illərdə işıq üzü görmüş iki cildli “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” adlı irihəcmli, fundamental dərsliyi folklorşünaslıq sahəsində qələmə alınmış mükəmməl dərsliklərdən biridir. Azad Nəbiyevin elmi tədqiqatlarının yekun ifadəsi olan bu dərslik folklorumuzun inkişafı mərhələlərini, meydana çıxaraq formalaşmış folklor janrlarımızı sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim edilməsi ilə maraq kəsb edir.

Azad Nəbiyevin janr nəzəriyyələri. Azad Nəbiyev dünya xalqlarının folklorundakı süjet oxşarlıqlarının səbəbi gen qaynağı ilə bağlı olan genealoji nəzəriyyəsini (Nəbiyev, 2009: 97) və fərdi yaradıcılıqdan qaynaqlanaraq, gen yaddaşının formalaşması xüsusiyyətləri, gen kodunun ötürücülük funksiyasını əhatə edən fasiləsiz transfer nəzəriyyəsini (Nəbiyev, 2011) irəli sürmüşdür.

Genealoji nəzəriyyə dünya xalqlarının folklorundakı oxşarlığını, xalqların tarixən mövcud olmuş mənşə və gen eyniliyini öyrənən, tədqiq edən nəzəri baxışlar sistemini ehtiva edir. Azad Nəbiyev xalqlar arasında bənzərliyin, oxşarlığın olması amilinin tərəfdarı olmuş, bunu belə izah etmişdir: “Bir-biri ilə qohumluğu, mədəni-iqtisadi əlaqəsi olmayan etnosların mifoloji təfəkküründə bənzərliklərin silsiləsi

intəhasız idi. Bu yaradıcılıq ənənəsi sonrakı inkişafın demək olar ki, bütün mərhələlərində öz təkamülü və tərəqqisi prosesində həm də nəzərəçarparcaq sıçrayışlarla əlamətdar idi.” (Nəbiyev, 2009: 8) Dünya xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatında süjet oxşarlıqları özünü göstərməkdədir ki, Azad Nəbiyev bu problemdən yan keçməmiş, aydınlıq gətirmişdir: “süjet oxşarlıqları, tarixi-mədəni dəyərlərin bənzərliyi mürəkkəb, ziddiyyətli və geniş diskusiyalı bir problemə çevrilmişdir. Bu oxşarlıqların öyrənilmə tarixində onları xalqların tarixi qohumluq əlaqələri, mədəni-tarixi iqtibas, etnopsixoloji görüşlər və sairə ilə bağlı izah edən məktəblərin adı bu gün də öz nüfuzunu saxlamaqdadır” (Nəbiyev, 2009: 8). Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Azad Nəbiyevin süjet oxşarlıqları kimi təqdim etdiyi süjetlər köçəri süjetlərdir. Məhz milli ədəbiyyatların unifikasiyası şəraitində “köçəri süjetlər”in və üstünnövün (sverxtip) janr qarışıqlığı proseslərinə təsirinin qaçılmazlığı özünü göstərməkdədir. “Köçəri” süjetlər mifoloji düşüncənin hökmranlığı dövründən məlumdur. Onların iqtibas edilməsi böyük köç və iri imperiyaların yaradılması dövrlərində daha fəal idi. Professor Azad Nəbiyev oxşar dəyərlərin gen qaynağını tədqiq edərək onu dünya xalqlarının folklor süjetlərinin oxşarlıqları hesab etmişdir ki, bu da alimin geneoloji nəzəriyyənin konkret olaraq, verdiyi tərifində əksini tapa bilmişdir: “geneoloji nəzəriyyə – oxşar mədəniyyətlərə (dünya xalqlarının folklor süjetləri oxşarlıqlarına) yeni elmi baxışdır” (Nəbiyev, 2009: 8). Akademik Fuad Qasımzadə Azad Nəbiyevin universal geneoloji nəzəriyyəsinin əhəmiyyətini mədəni dəyərlərə yeni elmi baxış kimi dəyərləndirərək qeyd etmişdir ki, “...irəli sürülən bütün ehtimal və fərziyyələr nəzəriyyəçi alimin çoxillik folklor araşdırmaları ilə yanaşı, genin mənşə birliyi ilə bağlı ən son tədqiqatlara söykənir, onları yeni elmi yanaşmalar, mövqelər və baxışlarla zənginləşdirir. A.Nəbiyevin bu universal nəzəriyyəsi oxşar dəyərləri əhatə edən dolğun nəzəri fikirlər, orijinal yanaşmalarla zəngin olub, ictimai elmlər sahəsində son dövrlərin ən yeni elmi kəşfi kimi dəyərləndirilməyə layiqdir” (Qasımzadə, 2009: 97).

Azad Nəbiyev folklorda fasiləsiz transfer və yuxu paradigmasını, folklorun genezisi ilə bağlı nəzəri mülahizələri tədqiq edərək, folklor nümunələrinin instinktiv düşüncədən şüurlu fəaliyyətə keçid dövrünün məhsulları olması qənaətinə gəlmişdir. Folklorşünas alim həmçinin bədii düşüncədə formalaşmış həmin folklor nümunələrinin psixoloji dərk etmə ilə yaranmasını da nəzərdən qaçırmamışdır. Psixoloji dərk etmə yolu ilə yaranmış folklor nümunələrinin məhz söz şəklində fasiləsiz transfer yolu ilə həyata keçməsinə də vurğulamışdır. Maraqlı məqamlardan biri də Azad Nəbiyevin fasiləsiz transferin riyazi düsturunu göstərə bilməsidir. Azad Nəbiyev fasiləsiz transferin riyazi düsturuna belə aydınlıq gətirmişdir: “Əgər psixoloji düşüncəni P_d -lə, instinktiv yaddaşı düşüncəni \dot{I}_x , fasiləsiz transferi F_t ilə, gen yaddaşı toplumu dücüncəsini G_d lə işarə etsək fasiləsiz transferin aşağıdakı riyazi düsturunu ala bilərik:

$$F_t = P_d \times G_d \quad (\text{Nəbiyev, 2011: 33})$$

Azad Nəbiyev folklorda fasiləsiz transferin süjet yaradıcılığının, şifahi yaradıcılıq prosesinin bütövlükdə sonsuzluğa doğru inkişafına da münasibət bildirmiş,

riyazi dillə ifadə edərək sonsuz olmasını göstərmişdir ki, “folklor yaradıcılığında fasiləsiz transferin süjet yaradıcılığı prosesinin instinktiv düşüncə mərhələsindən baş alıb sonsuzluğa doğru inkişaf etdiyini nəzərə alsaq instinktiv düşüncə ilə psixoloji dərkətmənin qarşılıqlı təmasından yaranan erkən şifahi yaradıcılıq prosesinin bütövlükdə sonsuzluğa doğru istiqamətləndiyini riyazi şəkildə belə ifadə etmək olar:

$$F_t = (P_d + I_n) \times G_d = \infty \text{ (Nəbiyev, 2011: 33-34)}$$

Azad Nəbiyev psixoloji dərkətmə ilə bağlı başlanğış mərhələdə formalaşmış folklor nümunələrinin müxtəlif folklor paradıqmalarının məhsulu olmasını da əsas göstərmişdir. A.Nəbiyev ruh, rəya, gözdəymə, ürəyədamma, qarabasma, gözəgörmə kimi bədii düşüncə məhsullarını erkən folklor paradıqmaları hesab etmişdir.

Azad Nəbiyev gen yaddaşının fasiləsiz transfer yolu ilə ötürülməsinə də toxunmuşdur. Folklorşünas alim qüdrətli gen yaddaşı formalaşdırmış fasiləsiz transferin tarixi funksiyalar yerinə yetirməsini də açıqlamışdır. A.Nəbiyev bu faktın özünü iki cür göstərməsini də nəzərdən qaçırmamışdır: “Birincisi, xalqların mədəni dəyərlərlə zəngin və qüdrətli toplumu olan gen yaddaşını formalaşdırır, ikincisi isə həmin toplumdakı mənəvi dəyərlər silsiləsini dünya xalqlarının folklor yaradıcılığına ötürür” (Nəbiyev, 2011: 38).

Şifahi xalq yaradıcılığının janrlarının tədqiqi. Azad Nəbiyev Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə aid olan janrları geniş tədqiq etmişdir. Azad Nəbiyevin xalqın ən əski mifoloji və qədim tarixi görüşlərlə bağlı olan nağıl janrının xalqın keçdiyi mərhələləri əks etdirməsinə toxunması və tədqiq etməsi diqqətdən yayınmır. İlk dünyagörüşləri, mifik təsəvvürləri janr yaddaşına hopdurmuş, xalqın milli həyatının toplumu hesab etdiyi nağıl janrının təsnifatını aparmış Azad Nəbiyev nağılları heyvanlar haqqında nağıllar, sehirlil nağıllar, məişət nağılları, uşaq nağılları kimi bölgülər şəklində təqdim etmişdir. Heyvanlar haqqında nağılları da ilkin təsəvvürləri və totemist görüşləri əks etdirən nağıllar və alleqorik nağıllar kimi iki yerə ayırmışdır. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında mövzusuna və təsvir üsuluna görə nağılların sehirlil nağıllar, heyvanlar haqqında nağıllar, tarixi nağıllar, ailə-məişət nağılları kimi dörd əsas qrupa bölünməsi özünü göstərməkdədir.

Azad Nəbiyev nağıl janrını tədqiq etməklə kifayətlənməmiş, Azərbaycan xalq nağıllarını “özünküleşdirmək” istəyənlərə etiraz səsinə yüksəltmişdir. “Azərbaycan nağılları” (1933) nəşrindən götürülmüş “Dadi-bidad” və “Vəzirin bir şahısı” nağıllarını Aranı Qanalanyan tərəfindən tərtib edilmiş “Armyanskiye narodniye skazki” (1984) kitabında verilməsini milli sərvətlərimizin “özünküleşdirilməsi”nin bir nümunəsi kimi göstərməyə nail ola bilmişdir. Azad Nəbiyev Azərbaycan nağıllarının bu nümunələrinin deyil, digər nağıllarımızın da saxtalaşdırılması faktlarına toxunmuşdur: “Ermənilər axırıncı nağıl nəşrində sehirlil nağıllarımızın bir çox başqa nümunələrini də öz adlarına çıxmışlar. “Həzəran bülbülü” əsasında “Azaran blbul” nağılını yaradan saxtalaşdırıcılar “Sehirlil qızılgül”, “Danışan balıq”, “Balıqçı oğlu”, “Şah qızı və kəndlinin yuxası”, “Qızıl balıq” və onlarla digər nağıllarımızda yer və şəxs adlarını dəyişərək özünküleşdirmişlər.” (Nəbiyev, 2003: 35-36) Nağılla-

rımızın “özünüküləşdirilməsi”nin yalnız bu nağıllarla kifayətlənmədiyi də müəllif tərəfindən vurğulanmışdır. Ermənistan Elmlər Akademiyası tərəfindən nəşr edilmiş səkkiz cildlik erməni nağıllarının altı cildi “özünüküləşdirilmiş” Azərbaycan nağılları olması faktına da aydınlıq gətirmişdir.

Azərbaycan folklorunun arxaik təsəvvürlərlə zəngin və qədim janrlarından biri olan oyun anlayışına aydınlıq gətirmiş, mənşəyini tədqiq etmiş Azad Nəbiyev yazıya alınmış xalq oyunlarını təsnif edərək beş qrupa ayırmışdır: 1.Rəqs daxili oyunlar; 2.Mərasim oyunları; 3.Məişət oyunları; 4.İctimai məzmunlu oyunlar; 5.Uşaq oyunları (Nəbiyev, 1988: 135). Azad Nəbiyev insanlar arasında ilk ünsiyyət və informasiya rolunu oynamış oyunların mərasim kompleksi kontekstində, müxtəlif ayin və etiqadlarla əlaqəli yaranmasının və inkişafının ilk mərhələsini rəqslərlə əlaqəli olmasına toxunmuşdur. Sonrakı mərhələdə isə sinkretik səciyyə daşmış oyunların rəqsdən uzaqlaşmış, əyləncə məqsədinə tabe olması A.Nəbiyev tərəfindən qeyd edilmişdir. A.Nəbiyev bu zaman artıq oyunların janr kimi formalaşmasına toxunmuşdur: “Onlar (oyunlar - S.Ş.) rəqslərdən tam ayrılır, xalq yaradıcılığının yeni bir janrı kimi formalaşmağa başlayır” (Nəbiyev, 1988: 129).

Azad Nəbiyev xalq oyunlarından fərqli olaraq başqalarına göstərilməsi üçün icra edilən xalq tamaşalarının müxtəlif olması məqamlarına aydınlıq gətirməklə yanaşı xalq həyatında xüsusi yeri olması faktına da toxunmuşdur. Azad Nəbiyev “qədim türk tayfalarının şifahi repertuarında meydan tamaşalarının xüsusi yer” (Nəbiyev, 1988: 82) tutmasına toxunmuş, Cıdır tamaşaları, Zorxana tamaşaları, Əyləncə tamaşaları, Qaraçı tamaşaları, Fərdi tamaşalar, Kəndirbaz tamaşaları, Sim pəhləvanı tamaşaları, Masxara tamaşaları kimi meydan tamaşalarının olmasını göstərmişdir. A.Nəbiyev meydan tamaşalarını incələyərək, onlara aid xüsusiyyətlərə də aydınlıq gətirmişdir. Məsələn, kütləviliyilə seçilmiş Cıdır tamaşalarının icraçılarının igid oğların, cəngavərlərin olması, adqoyma, qızseçmə, bəylik vermə və s. kimi bir sıra mərasimlərin həyata keçirilməsi, tamaşaya hazırlığın kiçik çillədən başlanılması, atçapma, qılıncoynatma, kəməndatma kimi əyləncələr və s. A.Nəbiyev tərəfindən açıqlanmışdır.

Ədib Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növünə aid janrlardan olan nəğmələri mövsüm və məişət mərasimi nəğmələri kimi tanınmasına münasibətini elmi izahatla verməyi bacarmışdır. Məzmununa görə mərasim nəğmələrinin iki yerə ayrılmasına toxunmuş müəllif bölgünü belə təqdim etmişdir: “Ayrı-ayrı təbiət hadisələri və etiqadlarla bağlı yaranana nəğmələr; İlin müəyyən fəsillərində xalqın birgə əməyini yekunlaşdıran nəğmələr” (Nəbiyev, 1988: 32).

Məzmununa görə nəğmələrin əmək nəğmələri, mərasim nəğmələri, mövsüm nəğmələri, qəhrəmanlıq nəğmələri, məişət nəğmələri kimi bir neçə yerə bölünməsi folklorşünaslıqda məlum faktdır. Azad Nəbiyev nəğmələrə münasibətini bildirərək, onlar haqqında ətraflı məlumat verməyə nail olmuşdur. Məsələn, A.Nəbiyev əmək nəğmələrini xalq poeziyasının ən qədim janrlarından biri kimi təqdim etmişdir. Əmək nəğmələrində əkin, biçin, cütçü həyatının tərənnüm edilməsini vurğulamış

alim onu erkən nəğmələr kimi də təqdim etmişdir: “Əkinçi nəğmələri oturaq həyat şəraitinə keçən, ilkin əkinçilik mədəniyyətinin əsasını qoyan ulu babalarımız tərəfindən yaradılan erkən nəğmələrdəndir” (Nəbiyev, 1988: 7). A.Nəbiyev sayacı nəğmələrini köçəri tayfaların ilk əmək nəğmələri kimi təqdim edərək, qoyunçuluq həyatını tərənnüm etmələrini qeyd etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sayacı nəğmələri mərasim nəğməsi kimi də qəbul edilmişdir ki, Azad Nəbiyev bu amilə münasibətini bildirmiş, mərasim nəğməsinin təqdim edilməsini sonrakı dövrlərin məhsulu kimi dəyərləndirmişdir. Azad Nəbiyev xalqın maldarlıq həyatı ilə bağlı olan sağın nəğmələrinin köçəri tayfalar içərisində yaranması faktına toxunmuşdur.

Folklorşünas alim ovçuluq peşəsi ilə əlaqəli yaranmış ovçuluq nəğmələrini də elmi tədqiqatlarının mövzusunə çevirməyi bacarmışdır. A.Nəbiyev ovçu nəğmələrini “...az sözlü nəğmələr kimi şifahi poeziyamıza daxil” (Nəbiyev, 1988: 17) olmasını vurğulamışdır. Balıqçı nəğmələrinə toxunmuş A.Nəbiyev bu nəğmələrdə isə “yahu” çağırış nidalı nəqarətin əsas olmasını, xüsusi nəqəratli xorla yekunlaşdığını göstərə bilmişdir. Kümçü-ipəkçi və ya kümçü (kümzar) nəğmələri kimi şifahi poeziyamızda tanınan bu nəğmələrdə barama, onun əhəmiyyətini tərənnüm edən nəğmələr olması Azad Nəbiyev tərəfindən açıqlanmışdır. Hana nəğmələrinin xalqımız içərisində geniş yayılmış toxuculuq və xalçaçılıqla bağlı olmasını, bu nəğmələrdə antropomorfik münasibətlərin əks etdirilməsi Azad Nəbiyev tərəfindən qeyd edilmişdir.

Bütün bu nəğmələr xalqımızın əmək həyatı və peşə məşğuliyyətlərinin müxtəlif və rəngarəng olmasını göstərməklə bərabər, etiqad və mərasimlərlə sıx bağlı olmasını əks etdirir.

Azad Nəbiyev xalqın gündəlik məişəti ilə bağlı olan məişət mərasim nəğmələrini qruplaşdıraraq aşağıdakı şəkildə təqdim etmişdir: “doğum nəğmələri; adqoyma mərasimi nəğmələri; toy nəğmələri, yas nəğmələri” (Nəbiyev, 1988: 38).

Azad Nəbiyevin xalqımızın mahnı repertuarında özünəməxsus yeri olan “Sarı gəlin” mahnısını incəliklə təhlil etməsi bu mahnıya iddialı olanlara da dəyərli cavabdır. Belə ki, ermənilər bu mahnının onlara aid olması kimi boş fərziyyə irəli sürməkdədirlər. Folklorşünas alim “Sarı gəlin” mahnısını incəliyərk milli koloritləri üzə çıxarmağa, faktlarla isbat etməyə nail ola bilir: ““Sarı gəlin”dəki məişət sırf milli elat həyatıdır, onu heç bir başqa xalqın məişəti, əxlaq qaydaları ilə eyniləşdirmək olmaz” (Nəbiyev, 2003: 44).

Maraqlı məqamlardan biri də şifahi xalq ədəbiyyatında mahnıların müxtəlif olmasıdır. Bu mahnıların ovçuluq və maldarlıqla bağlı olması, mərasim və etiqadı, sevgi düşüncələrini, ailə-məişət həyatını, döyüş təntənəsini əks etdirməsi və s. mövzuda olması maraqlı doğurur. A.Nəbiyevin şifahi xalq ədəbiyyatında türk tanrıçı şeirinin yaranmasına toxunması diqqətdən yayınmır. Folklorşünas alim türk tanrıçı şeirinin zamanəsi üçün yeni modern şeir forması olmasına da toxunmuşdur: “Qədim türk şeirinə məxsus forma və şəkli xüsusiyyətlər burada özünü nə qədər qoruyub saxlasa da o, öz struktur tərkibinə görə tam yeni, modern forma idi.

Tanq Tenqri
 Yıldıq, yıpardıq,
 Yazukluq, yazukluğ
 Tanq Tenqri,
 Tanq Tenqri
 (Tan tanrı,
 Ətirli, rayihəli.
 Parlaq işıqlı
 Tan Tanrı
 Tan Tanrı)” (Nəbiyev, 2004: 11).

Azad Nəbiyev andları şifahi poeziyanın ilkin janrlarından biri hesab etmişdir. Andların yaranmasına toxunmuş A.Nəbiyev onların insanların müqəddəs varlıqlarına olan inamlarından meydana çıxmasına toxunaraq, qeyd etmişdir ki, “and qədim insanların müqəddəs hesab etdikləri varlıqlara inamla bağlı yaranmışdır” (Nəbiyev, 1988: 56).

Alqışları və qarğışları tədqiq etmiş Azad Nəbiyev onların xalqın danışiq dilində geniş yayılmasına, həmçinin mərasimlərlə bağlı yaranmasına toxunmuş, onları da qruplaşdırmağa nail olmuşdur: “Xalq arasında yaşamaqda olan alqış və qarğışları aşağıdakı kimi təxmini qruplaşdırmaq olar: Mərasimlərlə əlaqədar yarananlar; Məişət həyatı ilə bağlı alqış və qarğışlar; mifoloji və dini təsəvvürlərin təsiri ilə formalaşan nümunələr” (Nəbiyev, 1988: 59).

Azad Nəbiyev xalqın ruhu və məişəti ilə sıx bağlı olan inancların geniş məfhum olmasını vurğulamaqla yanaşı, inamlarda təsdiqlənməsini də qeyd edərək “xalq poeziyasının maraqlı” arxaik janr olmasına toxunmuşdur: “İnanc - Azərbaycan şifahi yaradıcılığının arxaik janrlarındandır. Bu janr xalq arasında sınaq, yozum, yozma, inam adları ilə də yayılmışdır” (Nəbiyev, 1983: 48-53). İnancların yaranmasını real həyat hadisələri ilə bağlı olmasını, sınımlarla təsdiqlənməsini vurğulamış Azad Nəbiyev qətiyyətlə qeyd etmişdir ki, “inanclar sınımlar nəticəsində qətiləşən hökmlərin bədii ifadəsidir” (Nəbiyev, 1988: 52). İnancların meydana çıxmasında astral görüşlərin, gündəlik məişət həyatı ilə bağlı olan real təsəvvürlərin, mifik görüşlərin və s. təsirini nəzərə alaraq, A. Nəbiyev inancları təsnif də etmişdir: Məişət həyatı ilə bağlı inanclar; Bitki, çiçək, od, su, torpaq və təbiət hadisələri ilə bağlı inanclar; Astral təsəvvürlər sayəsində yarananalar; Əsatiri görüşlərlə bağlı inanclar” (Nəbiyev, 1988: 53).

Azad Nəbiyev əfsunlara və ya ovsunlara da diqqət ayırmış, onu “Türk tayfalarının ilkin magik təsəvvürlərinin poetikləşməsi, şifahi yaradıcılıqda əks olunma dövrünün məhsulu” (Nəbiyev, 1988: 62) kimi təqdim də etmişdir. Azad Nəbiyev əfsunun şifahi poeziyamızda lirik növün janrlarından olmasına və bir janr kimi arxaikləşməsinə toxunmuşdur: “Zaman keçdikcə, təbiətin sirləri insan üçün açıldıqca əfsun-ovsun təsəvvürləri də zəifləmiş, bir janr kimi o, arxaikləşmişdir” (Nəbiyev, 1988: 62). A.Nəbiyev daha sonra arxaikləşmiş kimi qeyd etdiyi əfsunun

bir janr kimi məhv olmadığını, müstəqil janr şəklində mövcud olmasına toxunmuşdur: “Lakin əfsun məhv olub, aradan çıxmadığı kimi, müstəqil janr şəklində yaşamış, şifahi yaradıcılığın müxtəlif janrlarına motiv, element, ünsür və s. şəklində səpələnmişdir” (Nəbiyev, 1988: 62). Təzad doğuran tezislərə baxmayaraq, Azad Nəbiyev əfsun janrını incəliklə tədqiq etmiş, onu təbiətdəki əşyalara, insan psixikasına və s. təsir etməsini nəzərə alaraq qruplaşdırmışdır: “Təbiət hadisələrini ram etmək üçün yaranan əfsunlar; İnsanın həyat və yaşayışını təmin edən bitki və heyvanları qorumaq məqsədilə yaranan əfsunlar; İnsanın gündəlik məişəti və sağlamlığı ilə əlaqədar yaranan əfsunlar” (Nəbiyev, 1988: 62).

Azad Nəbiyevin Müasir Monqolustan ərazisində yerləşən Orxon-Yenisey kitabələrinin (720-725-ci illər) janr problematikasına toxunması diqqətdən yayınmır. Orxon Yenisey abidəsinin janrı haqqında bəhs edərkən, müxtəlif fikirlərin özünü göstərməsinin şahidi oluruq. Tədqiqatçılar abidədə xalq şeiri ritminin və “vəznli mənzumələrin” olması (F.E.Korş) amilini vurğulamışdılar. Bununla yanaşı, kitabəni “kiçik ədəbi bir əsər” (Vəsfi Mahir Qoçatürk), “ortağ türk tarixi qəhrəmanlıq poemaları” (İ.V.Stebleva), “epitafiya” və ya “məzar ədəbiyyatı”, “qəbirstanlıq poeziyası” (S.E.Malov), “ayrıca janr”, “nəsr mətnləri” (V.Jirmunski), “əfsanələşdirilmiş tarix” (Əhməd Kabakçı), “vəznli nəsr” (Əmin Abid), “adi nəsr” (A.Şerbak), “məzar poeziyası” (Ə.Rəcəbov, Y. Məmmədov) kimi adlandırılması müşahidə edilir. Tofiq Hacıyev isə kitabəni “bədi-sənədli qəhrəmanlıq dastanları” hesab edərək, onları bir-birini tamamlayan trilogiya biçimində yazılmış əsər kimi qəbul etmişdir. Azad Nəbiyev isə Orxon Yenisey abidələrini qədim türk ədəbi qaynaqlarını özündə əks etdirən xalq nəsrinin nümunəsi kimi qəbul etmişdir. Həmkarlarının fikirlərinə əsaslanaraq, öz mövqeyini bildirmişdir. Azad Nəbiyev həmkarlarının “qədim türk ədəbiyyatında şeirdən fərqli olaraq nəsrin ilk nümunələri xeyli gec – I minilliyin ortalarından sonra meydana çıxır” (Cəfərov, 2004: 241) fikirləri ilə abidələri nəsrin ilk nümunələri hesab etməsi ilə razı olmuşdur. A.Nəbiyev Orxon-Yenisey abidələrinin folklorla əlaqəli olması amilinə də toxunmuşdur: “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında nəzəri cəlb edən xalq nəsrinin ilk nümunələrinə də yenə qədim türk ədəbi qaynaqlarında təsadüf edilir” (Nəbiyev, 2004: 10-11). Azad Nəbiyev Nizami Cəfərovun Orxon-Yenisey abidələrini nəsr nümunələri hesab etməsilə razılaşıaraq, ona istinad etmişdir: “Müəllif bu müddəasında yenə türklərin ədəbi abidələrinə əsaslanaraq yazır ki, “Qədim türk nəsrinin şah əsərləri Göytürk imperiyasının son dövrlərində – VII əsrin son – VIII əsrin ilk onilliklərində Orxon çayı hövzəsində “bəngü taşlar” (“əbədi daşlar”) həkk olunmuş kitabələrdir. Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış həmin kitabələrdən tarix etibarı ilə birincisi Ongin (VII əsrin 80-ci illərinin sonu 90-cı illərinin əvvəli), ikincisi Tonikik (VIII əsrin ilk onilliyinin sonu, ikinci onilliyinin 10 əvvəlləri), üçüncüsü Kül tiqin (732), dördüncüsü isə “Bilgə xaqandır” (Cəfərov, 2004: 241). A.Nəbiyev tarixi abidələri nəsrin başlanğıc qaynağı kimi dəyərləndirməsi ilə yanaşı, nəsr kimi tədqiqata cəlb edilməməsini də nəzərdən qaçırmamışdır. Əhəmiyyət kəsb

edən bu problemi elmi dairələrin diqqətinə çatdırmağa cəhd etmişdir: “qədim türk nəsrinin bu, ilk növbədə şifahi (sonradan isə yazıya alınan) nümunələri ağız ədəbiyyatımızda xalq nəsrinin başlanğıc qaynağı kimi uzun müddət diqqətdən kənar qalmış xalq nəsrinin öyrənilmə tarixinə cəlb edilməmişdir” (Nəbiyev, 2004: 11).

Şifahi və yazılı ədəbiyyatda şeir şəkillərinin tədqiqi. Azad Nəbiyev şifahi xalq və yazılı ədəbiyyatda özünü göstərmiş şeir şəkillərinə folklorşünas alim kimi elmi münasibətini bildirmişdir. A.Nəbiyev bunu söz tələffüzündən başlayaraq mənə çalarlarının ayrılmasına gedən təkamül yolunda özünü bürüzə verməsinə, müxtəlif qəliblərdən müxtəlif formaların yaranmasına toxunaraq göstərmişdir ki, “cinas qafiyəyə əsaslanan yeddillik qəlibdən eyni məzmunlu, ölçülü səkkizlik və onbirlik forma (təcnis) törəmişdir. Şeir şəkillərinin yaranması uzun zaman hüdudunu əhatə etmişdir” (Nəbiyev, 2004: 264). Lirik növdə aşiq yaradıcılığının gəraylı, qoşma, təcnis, deyişmə, müxəmməs, divani və s. kimi janrları olması aşiq yaradıcılığını mövzu və janr baxımdan zəngin olmasına dəlalət edir.

Azad Nəbiyev gəraylı şeir şəklinin səkkiz hecalı, üç, beş, yeddi, bəzən daha artıq bənddən ibarət olmasına, adi və ya çarpaz qafiyələrə əsaslanmasına toxunmuşdur. Folklorşünas alim gəraylının qafiyə sistemini incəliyərk qeyd etmişdir ki, “onun qafiyə sistemi belədir – birinci bənddə misralar ya çarpaz qafiyələnir, ya da 1-3 sərbəst, 2-4-cü misralar həm qafiyə, sonrakı bəndlərin 1-2-3-cü misraları həm qafiyə, 4-cü misrası isə birinci bəndin sonuncu misrası ilə qafiyələnir. Sonuncu bəndə möhürbənd deyilir. Burada gəraylını söyləyənin adı verilir” (Nəbiyev, 2004: 265). Azad Nəbiyev aşiq şeirində “möhürbənd”ə aydınlıq gətirmiş, onun daşdığı funksiyanı izah etmişdir: “Aşiq şeirində müəllifin adı hər bir poetik parçanın sonuncu bəndinə möhürlənir, həmin bənd “möhürbənd” hesab edilir” (Nəbiyev, 2004: 30).

Azad Nəbiyev gəraylı şeirini müxtəlif tiplərinin olmasını göstərmiş və ayrı-ayrılıqda incələməyə nail olub bilməmişdir. Folklorşünas alim qafiyə quruluşu birinci bənddə abcb, sonrakı bəndlərdə çççb, dddb və s. şəklində olan gəraylının təcnis gəraylı, cığalı gəraylı, sallama gəraylı, mürvətivə ya nəfəşatmaz gəraylı, müxəmməs gəraylı, dildönməz gəraylı kimi təsnif edərək ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

A.Nəbiyev ədəbiyyatımızda nadir hallarda müraciət edilmiş təcnis gəraylıya toxunaraq, gəraylının bu tipini 8 hecalı, üç, beş, bəzən yeddi bəndli olub, 4+4 və ya 3+5, 5+3 daxili bölgüsünə əsaslanmasına, möhürbənd və ya tapşırma ilə tamamlanmasına toxunmuşdur. Cığalı gəraylıya da nadir hallarda müraciət olunmasına toxunmuş A.Nəbiyev burada da qafiyə və bölgünün gəraylıda kimi təkrarlanmasını qeyd etmiş, cığa misralar arasına, bəzi hallarda tək misradan, bəzi hallarda isə iki misradan və üç misradan sonra təqdim edilməsi və dördüncü misra ilə də bəndin tamamlanmasına toxunmuşdur. Sallama gəraylıya toxunmuş folklorşünas alim bu şeir şəklini ilk dəfə həmkarı folklorşünas P.Əfəndiyev tərəfindən Molla Cümənin şeirləri içərisində aşkar edilməsinə toxunması, onun fikrinə əsaslanaraq, sallama gəraylının cığalı gəraylıya bənzəməsinə, aralarında yaranmış fərqlərə də diqqət

yetirmişdir. A.Nəbiyev bu fərqə münasibətini bildirərəkən, qeyd etmişdir ki, “başlıca fərq şəkli xüsusiyyətdədir. Bir çox gəraylılarda cığa bəndin sonunda gəlir, deyilən fikri tamamlayır, sonra isə onu cığa ilə bəzəyir” (Nəbiyev, 2004: 269). Gəraylının daha qədim tiplərindən olan mürvəti və ya nəfəsçatmaz gəraylıya toxunmuş A.Nəbiyev, bu gəraylı tipində gəraylıya məxsus poetik strukturun təhrif edilməsi, yalnız səkkiz heca prinsipi, ikinci və dördüncü misraların isə pərakəndə qafiyəsinin saxlanmasını qeyd etmişdir. Müxəmməs gəraylının isə müxəmməsin təsiri ilə meydana gəlməsinə, yeddi hecalı şeirin, layla və ağıların nəqərat formasından istifadə edilməsini qeyd etmişdir. Azad Nəbiyev müxəmməs gəraylıda əsas xüsusiyyətlərdən birinə toxunaraq göstərmişdir ki, “bir sıra hallarda gəraylının birinci bəndinə məxsus poetik struktur sındırılmış, sonrakı bəndlərin üç misrasından sonra nəqərat verilmişdir” (Nəbiyev, 2004: 270-271). A.Nəbiyev dildönməz gəraylıya da nadir hallarda müraciət edilməsinə toxunaraq, “mənşə etibarlı ilə dildönməz gəraylı ilə dildönməz təcislər arasında müəyyən dərəcədə uyğun səslərdən istifadə yaxınlığı” (Nəbiyev, 2004: 271) olmasını qələmə almışdır.

Azad Nəbiyev tədqiq etdiyi qoşmanın 11 hecadan, üç, beş, yeddi, on bir, on üç, bəzən də on yeddi bənddən ibarət olmasına toxunaraq iki tipi olmasına aydınlıq gətirmişdir: adi və çarpaz qafiyəli qoşmalar. A. Nəbiyev adi qoşmanın birinci bəndinin 1-3-cü misraları sərbəst, 2-4-cü misraları həmqafiyə, sonrakı bəndlərin 1-2-3-cü misraları həmqafiyə, 4-cü misrası isə birinci bəndin sonuncu misrası ilə həmqafiyə olmasını, çarpaz qafiyəli qoşmada isə birinci bəndin çarpaz qafiyələnməsini, yəni 1-3, 2-4-cü misraların həmqafiyə olmasına, sonrakı bəndlərin qafiyə sisteminin adi qoşmada olduğu kimi təkrarlanmasına toxunmuşdur. A.Nəbiyev qoşmanı adi və çarpaz qafiyəli kimi tiplərə ayırması ilə yanaşı, qoşmanın növlərə ayrılmasını, qoşma prinsipi ilə yaranmış şeir şəkillərini müstəqil şeir şəkli olmasını qeyd etmişdir. Folklorşünas alim ustadnamə, vücutnamə, cahannamə, müsibətnamə və s. müstəqil şeir şəkli hesab edilməsinə toxunmuş, “ustadnamə, vücutnamə, cahannamə və s. qoşma strukturunu daşıyan on bir hecalı şeir şəkilləri yalnız qoşmanın növləri hesab edilməlidir” (Nəbiyev, 2004: 276) kimi fikrini səsləndirmişdir. A.Nəbiyev qoşmanın qoşayarpaq qoşma, ayaqlı qoşma, dodaqdəyməz qoşma, təcis kimi növləri olmasına toxuna bilmişdir. Qoşmanın gözəllərin vəsfinə həsr edilən aşiqanə məzmunlu gözəlləmə, tapmaca məzmunlu qıfılbənd kimi qoşma növləri də aşıq sənətində aktualıq kəsb etməkdədir.

Qoşmanın ən məşhur növlərindən biri hesab etdiyi, dinləyiciyə öyüd-nəsihət vermək məqsədilə istifadə edilən hikmətamiz qoşma növlərindən olan ustadnaməyə münasibət bildirmiş A.Nəbiyev qeyd etmişdir ki, “ustadnamə ağsaqqal, böyük sözü, böyüyün nəsihəti, məsləhəti mənasında başa düşülməlidir. Adətən məhəbbət dastanlarının əvvəlində üç ustadnamə bir-birinin arxasınca verilir” (Nəbiyev, 2004: 277). İnsanın ayrı-ayrı yaş mərhələlərinin xüsusiyyətlərini əks etdirən vücutnamənin qoşmanın poetik sistemə əsaslanmasına, onun ölçülərində yaranmasına toxunmuşdur. İnsanın dünyaya gəldiyi və dünyanı tərk etdiyi məqa-

mı əhatə edən həyat yolunu əks etdirən vücudnaməyə həm aşıq şeirində, həm yazılı ədəbiyyat nümunələrində rast gəlinir. Cahannamələrin şöhrətli aşıqlar tərəfindən yaradılması A.Nəbiyev tərəfindən qeyd edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, cahannamələr bədbin sonluqla bitən dastanların sonunda təqdim edilir.

Azad Nəbiyev qoşayarpaq qoşmanın xüsusiyyətinə toxunarkən, hər bir misranın öz daxilində qafiyələnməsini, ayaqlı qoşmada hər bəndin sonunda ayaq gəlməsi, “təkrar misralı qoşmalarda əvvəldə deyən misralarda biri, yaxud qoşmanın iki misrasından sonra arada gələn kiçik ölçülü bəndlərdə eyni misra təkrar” (Nəbiyev, 2004: 283) olunması, dodaqdəyməz qoşmada isə dodaqlanan samitlərin, yəni - b, p, m samitlərinin iştirak etməməsini göstərə bilmişdir.

Azad Nəbiyev hecaların, misraların və bəndlərin sayı baxımından qoşma ilə eyni olan təcni tədqiq edərkən, aşıq poeziyasında qoşma əsasında yaranan şəkillərdən biri kimi təqdim etmişdir. A.Nəbiyev təcni şeir şəklinin XIII-XIV əsrlərdən aşıq şeiri şəkilləri içərisində özünü göstərməsinə toxunmuşdur: “Təcni oxşar səs və söz komplekslərindən qurulan poetik sistemdir. O, həm Azərbaycan dilinin zəngin səs sisteminə əsaslanan böyük poetik imkanlarından, həm də cinas sözlərin zəngin mənə çalarlarından xəbər verir. Təcnisin gözəlliyi təkcə onun cinas qafiyələrində deyil, eyni zamanda misra daxilində uzun və qısa pauzalarında, təkrir və rədiflərində, oxşar səs və söz komplekslərində, həqiqətlərlə ziddiyyətlərin, müəyyənliklərlə qeyri-müəyyənliklərinin qarşılaşdırmasındadır” (Nəbiyev, 2004: 286-287). Azad Nəbiyev təcni sülhərin dodaqdəyməz, ayaqlı, əvvəl-axır, cığalı və s. kimi növləri olmasına toxunmuş, onların xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa nail olmuşdur. Dodaqdəyməz təcni sülhərin dodaqlanmayan b-p-m samitlərinin iştirakı olmadan yaranmasına, ayaqlı təcni sülhərin ayaqlı qoşma yaradıcılığı ilə yaranmasına, əvvəl-axır təcni sülhərin müəyyən hərf üstündə yaranmasına, cığalı təcni sülhərin hər bəndin iki misrasından sonra araya dörd kiçik hecalı cığa əlavə edilməsini qeyd etmişdir.

A.Nəbiyev “aşıq şeirində onbir hecalı şeirin törədici hesab edilən qoşma daha bir sıra başqa şəkillərin, formaların və qoşma tiplərinin da yaradıcısı” (Nəbiyev, 2004: 293) olmasını nəzərə alaraq, bir çox şeir şəkillərinin yaranmasına toxunmuşdur. Folklorşünas alimin “bəzi hallarda qoşma ölçülərinə əsaslanmaqla yaranan yeni tip” şəkillərdən biri kimi deyişməni göstərmişdir. Deyişməyə münasibətini bildirmiş alim qeyd etmişdir ki, “deyişmə törəniş etibarı ilə yeni şəkil deyildir. O, dramatik ənənənin dərin qatlarından süzülüb gələn dialoq formasından baş almış, epik ənənədə yeni yaradıcılıq mərhələsi keçirmişdir” (Nəbiyev, 2004: 293).

Müxəmməsə münasibət bildirmiş Azad Nəbiyev həmkarları kimi hər misrasının on altı hecadan, hər bəndinin isə beş misradan ibarət şeir şəkli olmasına toxunmuşdur. Ədib müxəmməsin bir neçə tipi olmasına aydınlıq gətirmiş, sonu xoşbəxtliklə başa çatan dastanlarda duvaqqapma kimi istifadə edilməsini qeyd etmişdir. Nikbin sonluqla bitən dastanlar duvaqqapma ilə sonlanılır.

Aşıq poeziyasında rast gəlinən şeir şəkillərindən olan divaninin 15 hecalı, hər bəndinin dörd misradan, misradaxili bölgüsünün isə 7+8 və ya 8+7 şəklində

olması, misraların müvafiq olaraq 8+7, yaxud əksinə, sındırılıb bəndə düzüləndə 4+4, 3+4, yaxud 4+3 bölgüsünün yaranmasına toxunmuş A.Nəbiyev divaninin müxtəlif tipləri olmasını vurğulamışdır: cığalı divani, dodaqdəyməz divani, bağlama divani, qıfılbənd divani, zəngirləmə divani, mərsiyə divanı, nohə divanı və b. AƏdibin qeyd etdiyi kimi, “XI əsrdən yaranmağa başlayan şeir şəkilləri, - gəraylı, qoşma, təcnis kimi formalar aşiq repertuarında daha geniş yer tutmağa, təhkiyə üslubuna əsaslanan nəqletmə ön plana keçməyə başladı” (Nəbiyev, 2004: 25). Gəraylı, qoşma, təcnis, deyişmə, müxəmməs, divani və s. müxtəlif janrlar aşiq sənətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilə bildi.

Aşiq sənətinin tədqiqi. Azad Nəbiyev yalnız aşiq poeziyasında istifadə edilən şeir şəkillərini deyil, həmçinin sinkretik sənət olan aşiq sənəti ilə bağlı aktual problemləri də tədqiq etmişdir. Onun “Azərbaycan aşiq məktəbləri” kitabı xalq yaradıcılığının mühüm sahələrindən biri olan aşiq yaradıcılığını yeni istiqamətdə tədqiq edə bilən tədqiqat kimi maraqlı kəsb edir. Prof. Azad Nəbiyev aşiq yaradıcılığının tarixi ilə yanaşı Anadolu, Şirvan, Zaqatala, Təbriz, Göyçə, Qarabağ aşiq mühitlərini və orada yaranmış aşiq məktəblərini geniş tədqiq etməyə nail ola bilmişdir. Azad Nəbiyev aşiq yaradıcılığının bəzi spesifik xüsusiyyətlərinə, aşiq poeziyasının qaynaqlarına, üslub və şəkil xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirmişdir. Ədib XII əsrin sonlarında ozan yaradıcılığının süqutundan sonra aşiq ifaçılığının meydana çıxmasını vurğulamışdır.

Azad Nəbiyev şairlik, rəqs və musiqi sənətini özündə ehtiva edən aşiq sənətinin yaranmasının tarixinin dərin köklərə bağlı olmasını da tədqiqatlarında vurğulaya bilmişdir. Folklorşünas alim ozan sənəti sayəsində eposların etik-estetik, poetik mahiyyətlərinin açıqlana bilməsinə toxunmuşdur: “Epos düşüncəsinin təkamülündə ozan sənəti etnosun böyük etik-estetik və poetik imkanlarını üzə çıxardı, ozan peşəkar improvizatorçu tipini qəti şəkildə formalaşdırdı” (Nəbiyev, 2004: 16).

Aşiq sənətinin özünəməxsusluğunu incəliklə açıqlamış Azad Nəbiyev islami dəyərləri təbliğ edən ifaçılıq sənəti kimi dəyərləndirmişdir: “Aşiq sənəti özündə Allaha aşıqlıqla allahın yaratdıqlarına aşıqlığı birləşdirib vəsf etdi, cəmiyyət içərisində islam dəyərlərinə xidmət edən bir ifaçılıq sahəsi kimi şöhrətləndi” (Nəbiyev, 2004: 24).

Azad Nəbiyev aşiq sənətinin XI-XII əsrlərdə erkən təşəkkül dövrünü yaşamasına toxunmuş, bu zaman aşiq sənətinin yalnız sufi görüşlərə söykənməklə ozan ənənələrini davam etdirməsini qeyd etmişdir. A.Nəbiyev aşiq sənətinin XIII əsrdən isə aşiq məktəbləri şəklində müxtəlif regionlarda formalaşması faktlarına da aydınlıq gətirmişdir. A.Nəbiyev XVII-XVIII əsrləri aşiq sənətinin intibah dövrü kimi dəyərləndirmişdir.

Azad Nəbiyev aşiq sənətinin ilkin dövrlərində ilahi eşqin tərənnüm edilməsinin əsas olmasını, bu baxımdan da **müasir dövrdə Orta Asiya xalqlarının mədəniyyətini birləşdirən mühüm bir amilə çevrilmiş Əhməd Yəsəvinin ardıcıllarının bu sənəti inkişaf etdirmələrini, yeni üslubları formalaşdırdıqlarını**

vurğulamışdır. Folklorşünas alim zaman-zaman cilalanaraq təşəkkül edən aşiq sənətinin məzmun və poetik dəyərlər baxımından təkmilləşməsinə, XIII-XIV əsrlərdə Yunis İmrənin Anadolu aşiq məktəbinin əsasını qoyması da qeyd etmişdir. Azad Nəbiyev Anadolu aşiq məktəbinin əsasını qoya bilmiş “Yunis İmrənin həm Şirvanda, Anadoluada, həm də Təbrizdə ardıcılıqları”nın (Nəbiyev, 2004: 24) meydana çıxmasını da qeyd etmişdir. A.Nəbiyev qeyd etmişdir ki, aşiq məktəbinin davamçıları “...aşiq poeziyasında sufi dünyagörüşü ənənələrini davam etdirdilər” (Nəbiyev, 2004: 24).

Azad Nəbiyev XII-XIV əsrlərdə meydana gəlmiş Anadolu aşiq məktəbinin təsəvvüf-sufi görüşlərini təbliğ etmələrini xüsusi olaraq vurğulamışdır: “Anadolu aşiq məktəbi dövrünün bütün təriqət baxışları qovşağında təsəvvüf-sufi görüşlərinə söykənmək, ozan yaradıcılıq ənənələrinin davamçısı kimi çıxış etməklə həm sənət, həm də məfkurə istiqamətində azərbaycançılığı yeni mərhələyə yüksəltdi.” (Nəbiyev, 2004: 53) Azad Nəbiyev XIV əsrin sonlarından Anadolu məktəbinin yeni aşiq şeiri ənənələri əsasında təkamül etməsi faktını da nəzərdən qaçırmamışdır. Osmanlı dövləti zamanında Anadolu aşiq məktəbində yeni yaradıcılıq ənənəsinin formalaşmasını qeyd etmiş Azad Nəbiyev qələmə almışdır ki, “bu dövrdə Anadolu aşiq məktəbində yeni bir yaradıcılıq ənənəsi özünü göstərməyə başladı. Aşiq repertuarında epik üslubla lirik üslubun çarpazlaşması yolu ilə dastan nümunələri formalaşır və əski türk dastançılığına qayıdış özünü göstərir. Amma buradakı məzmun qəhrəmanlıq süjetinə deyil, sevgi macərəalarına əsaslanırdı.” (Nəbiyev, 2004: 60)

Azad Nəbiyev Şirvan aşiq məktəbindən bəhs edərkən, aşiq sənətinin Şirvanda XI-XII əsrlərdə saz sənəti və aşiq şeir şəkillərinin kütləviləşərək məişətə daxil olmasını, yeni mərhələyə yüksəlməsini göstərmişdir. A.Nəbiyev Şirvan aşiq məktəbinin XIII-XIV əsrlərdə isə peşəkar ifaçılıq və dastançılıq repertuarını bərqərar etməsinə, XIV-XV əsrlərdə yüksələn xətt üzrə inkişafına, XV əsrin sonlarından başlayaraq aşiq şeiri ənənələrinin zəifləməyə və süquta uğramasına, XVI əsrin sonu, XVII əsrin əvvəllərindən yenidən dirçəlməsinə, XIX əsrin sonuncu rübündən başlayaraq yüksəlməsinə toxunmuşdur. A. Nəbiyev Şirvan aşiq məktəbinin peşəkar aşıqları tərəfindən aşiq sənətinin yüksəliş mərhələsinə qədəm qoya bilməsi, ozan ənənələrini bərpa etməklə improvizatorçuluq funksiyasını formalaşdırmalarını da nəzərdən qaçırmamışdır.

Azad Nəbiyev Şirvan aşiq məktəbində aşiq yaradıcılığı üçün ənənəvi olmayan xüsusiyyətlərə də toxunmuşdur. Bunları üç məqamda izah etməyə cəhd etmişdir: “Birincisi, aşiq sənətinin bəhrələndiyi islami qaynaqlar Şirvanda yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sənətin yeni bir sahəsini – muğamı meydana çıxardı. Bu sənət əslində özünün başlıca törəniş ahəngini Quran ayə və surələrinin oxunuş ritmindən, mərsiyə və nohələrin ifa üslubundan götürdü. Muğamın aşiq yaradıcılığından ayrılması sonuncunun ozan ifaçılığı üslubu əsasında yeni improvizələrini yaratdı, onun özünəməxsus istiqamətdə inkişafını şərtləndirdi. İkincisi, bu dövrdə anadilli xalq

şeyri üslubu ərəb-fars poeziyasından gəlmə ənənələri saraydan kənar mühitdə – xalq arasında üstələməkdə yeni vüsət aldı, sürətli yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. Üçüncüsü, uzun tarixi zaman hüdunda Şirvanda yaranan epik ənənə – aşığı repertuarına daxil oldu.” (Nəbiyev, 2004: 105-106) A.Nəbiyev XVI əsrdən Şirvan aşığı sənətində epik ənənənin başlıca mənbəyə çevrilməsini poetik ifaçılığın və epik dastançılığın formalaşmasına səbəb olmasını da göstərə bilmişdir.

Azad Nəbiyev azsaylı xalqların aşığı yaradıcılığı ənənələrinə qoşulmasını tədqiq edərək, Qax-Balakən-İsmayılı-Zaqatala ərazilərini əhatə edən Zaqatala aşığı məktəbini izləməyə nail olmuş, “Azərbaycan aşığı məktəbləri, xüsusilə Şirvan və Təbriz məktəbləri ətrafında birləşən talış, tat, haput, dağlı, qırız, xınalıq ümumilikdə əllidən artıq azsaylı xalq”ın (Nəbiyev, 2004: 152) aşığı yaradıcılıq prosesinə qoşulmasına toxunmuşdur.

Azad Nəbiyev XIV əsrin sonu, XV əsrin əvvəllərindən başlayaraq Təbriz aşığı şeyrinin yüksəliş dövrü olmasına toxunmuşdur: “Təbriz aşığı məktəbi həm də zəngin tarixi-ədəbi əsaslara söykənirdi. XII-XIII əsrlərin ozan-aşığı rekonstruksiyası, aşığı sənətinin qam-şaman, təkkə-dərviş ənənələrindən uşaqlaşmış yeni istiqamətə yönəlməsi sayəsindəki tərəqqini bu regiondakı ədəbi qaynaqlar rəğbətə qarşılamaqla yanaşı, çox çəkmədən həmin tərəqqinin aparıcılarına çevrilmişdilər” (Nəbiyev, 2004: 160). Folklorşünas alim Təbriz aşığı məktəbində XV əsrin ikinci yarısından isə yeni yaradıcılıq üslublarının yaranmasına, qam-samançılıq üzərində öz nüfuzə mövqeyi bərpa edərək Anadolu məktəbinə məxsus ifa tərzini bərqərar edilməsini qeyd etmişdir. Azad Nəbiyev sırf azərbaycançı poetik təfəkkürü ifadə edə bilən aşığı sənətinin sürətli yüksəlişi ilə XVI əsrdə Aşığı Qurbani tərəfindən Təbriz aşığı məktəbinin əsasının qoyulmasını da açıqlamışdır.

Azad Nəbiyev Təbriz məktəbinin ifaçılıq və yaradıcılıq ənənələrinə əsasən müxtəlif mühitlərə ayrılması faktına toxunmuşdur. Həmkarı prof. Məhərrəm Qasımlının müxtəlif mühitlərə bölgüsü ilə razılışaraq göstərmişdir ki, “hər bir mühit mənsub olduğu aşığı məktəbinin bir sıra başlıca yaradıcılıq və ifaçılıq xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqla özünəməxsus fərdi özəlliklərini yaradıb yaşatdığı regionun adı altında şöhrətləndi. Onları təxmini olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Qaradağ aşığı mühiti.
2. Urmiya aşığı mühiti.
3. Zəncan aşığı mühiti.
4. Həmədan aşığı mühiti.
5. Savə aşığı mühiti.
6. Xorasan aşığı mühiti.
7. Sərab aşığı mühiti.
8. Qaşqay aşığı mühiti” (Qasımlı, 1996: 164).

Göycə aşığı məktəbini tədqiq etmiş Azad Nəbiyev bu məktəbə məxsus xüsusiyyətlərə aydınlıq gətirmişdir. Folklorşünas alim Göycə aşığı mühitində aşıqların “Şair” təxəllüsündən istifadə etmələrini də incələmişdir: “İlk baxışda bu təxəllüs

şairliklə aşılıq arasında bir səddə bənzəyir, ona görə də, bəzən bu, araşdırıcıları çaşdırır. Göycə məktəbinə məxsus bir sıra sənətkarların “Şair” təxəllüsü onların aşiq yaradıcılığındakı xidmətləri üzərinə kölgə salmır. Onları şifahi yaradıcılıq ənənəsindən uzaqlaşdırıb yazılı poeziyanın yaradıcıları sırasına keçirmir. Özlərinə “Şair” təxəllüsü qəbul edənlərin bir çoxu yazı-pozu bilməyən sənətkarlardır. Onlar saz çalıb məclis aparmağa o qədər meyilli deyillər, peşəkar ifaçılıqları ilə yox, bədahətən söz demələri, klassik nümunələri yaddaşda saxlamaları ilə daha çox seçilir. Bu sənətkarlar əslində aşiq şeirinin müxtəlif şekillərində yüksək poetik nümunələr yaradanlar, geniş anlamda el şairi funksiyasını öz üzərinə götürüb aşiq şeirini yeni-yeni xallarla zənginləşdirən sənətkarlardır” (Nəbiyev, 2004: 224-225).

Azad Nəbiyev Göycə aşiq məktəbində müxtəlif aşiq mühitlərinin yaranıb formalaşmasını göstərmişdir. Folklorşünas alim İrəvan, Dərələyəz, Ağbaba-Çıldır, Borçalı, Gəncəbasar kimi mühitlərin olmasına toxunmuş, onların ayrı-ayrılıqda özünəməxsus xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirə bilmişdir. Borçalı mühitinin özündə Başkeçid, Qarayazı və Qaraçöp ərazilərini, Gəncəbasar aşiq mühitinin Şəmkir-Tovuz-Gədəbəy-Qazax-Ağstafa boyunca uzanıb gedən, Daşkəsəndən ötüb bütün Gəncə və Gəncəətrafı əraziləri əhatə etməsinə toxunmuşdur.

Azad Nəbiyev Qarabağ aşiq mühitinin şərti olaraq Göycə aşiq məktəbinin tərkibində verilməsinə aydınlıq gətirərək qeyd etmişdir ki, “Qarabağ aşiq mühitinin Göycə məktəbi tərkibində təsnif edilməsi son dərəcə şərti olub yalnız coğrafi ərazi göstəricisinə əsaslanır. O, həm tarixi mövqeyinə, həm yaradıcılıq ənənələrin əhatə dairəsinə görə Göycə mühitindən xeyli fərqlənir. Onun törəmə zəminində Təbriz aşiq ənənələri əsas rol oynamışdır. Bu mühitin tarixi yüksəlişində Şirvan məktəbinin dəsti xəttinin nüfuzedici təsiri də inkaredilməzdir” (Nəbiyev, 2004: 248-249).

Azad Nəbiyev Göycə aşiq məktəbinin nümayəndəsi olan Aşiq Ələsgərin Göycə aşiq sənətini yeni mərhələyə yüksəltməsinə, forma, məzmun və s. cəhətdən genişləndirməsinə toxunaraq qeyd etmişdir ki, “Aşiq Ələsgər özünəqədərki aşiq ənənələrini təqlidçilik, təsvirçilik, məhdud tərənnümçülük səviyyəsindən yüksək milli-mənəvi, əxlaqi dəyərləri əks etdirən, sənətkarlıq cəhətdən kamil mərhələyə yetirə bilmişdir” (Nəbiyev, 2004: 229).

Azad Nəbiyev Anadolu aşiq məktəblərindən bəhs edərkən, dördlük, yeddi-lik, on birlik şekillərinə yeni poetik imkanlar vermiş və işlək şekillərə çevirmiş Yunis İmrə yaradıcılığını elmi baxımdan dəyərləndirə bilmişdir: “...Anadolu aşiq məktəbi Yunis İmrənin yaradıcılığında təsəvvüf görüşlərini, sufi baxışlanın ifadə edən qüdrətli yaradıcılıq məktəbi idisə, zaman keçdikcə onun özünün daxilində Allaha aşılıq düşüncəsindən allahın yaratdığı real, təbii, gözlə görünən, dərk edilib səcdə olunan gözəlliklərin tərənnümünə meyl yaranmağa başladı” (Nəbiyev, 2004: 48). Azad Nəbiyev aşiq şeirində yeni ölçülər və qəliblər yaratmış Yunis İmrənin aşiq sənətinin təşəkkülündə, xüsusilə də Anadolu aşiq sənətində özünəməxsus yer tuta bilməsinə toxunaraq qələmə almışdır ki, “Yunis İmrə

sənətin məfkurə və poetik yönümünü müəyyən etdi, aşiq poeziyasının mövzu, məzmun qəliblərini müəyyənləşdirdi, onun şəkli müxtəlifliklərinin yönümünü səmtləndirdi” (Nəbiyev, 2004: 53). Azad Nəbiyev məhz sufi dünyagörüşünə əsaslanaraq xalq şeirinə yeni məzmun gətirməyə nail olmuş Yunis İmrənin simasında Anadolu aşiq məktəbini XIII-XIV yüzilliyin əvvəllərində kamil yaradıcılıq mərhələsinə yüksəlməsini də xüsusi olaraq vurğulamışdır. Bu bir daha Yunis İmrə dahiliyini, söz sənəti sahəsində kamil ustad olmasını təsdiq edir.

Təbriz aşiq məktəbinin nümayəndəsi, aşiq şeirini forma, məzmun və sənətkarlıq baxımından yeni mərhələyə yüksəltmiş Şah İsmayıl Xətəinin müasiri olmuş Aşiq Qurbaninin (1483-1557) XVI əsrdə Təbriz aşiq məktəbinin əsasını qoymasının qeyd edilməsi ədibə verilən tarixi qiymətdir.

Aşiq sənətini incəliklə tədqiq etmiş A. Nəbiyev aşiq sənətimizə ortaq çıxmaq istəyən mənfur xalqlara münasibətini bildirməsi həm bir ziyalı, həm də tədqiqəçi kimi həyata keçirməsinin əksidir. Folklorşünas alim ermənilərin aşiq havalarımıza, dastanlarımıza, xalq şeir şəkillərinə, nağıllarımıza, xalq mahnılarımıza şərikin çıxmalarına toxunaraq, onların bunu sistemli şəkildə həyata keçirmələrini də açıqlamışdır. Xalqımızın milli dəyərlərindən hesab edilən ozan sənətini “özününküləşdirməyə” cəhd etmələri, ozan sənəti atributları əsasında “qusan” sənətini yaratmaları faktı A. Nəbiyev tərəfindən açıqlanmışdır. Ədib “qusan” sənətinin yaradıcılarının uğursuz nəticələrini göstərə bilmişdir: “Azərbaycanda aşiq sənətinin çiçəkləndiyi bir mərhələdə ermənilər nə qədər gülünc görünsə də ozan sənəti ənənələri ilə bağlılıqlarını iddia edərək yeni tarixi şəraitdə aşiq sənətini təqlid etməyə meyl göstərdilər. Azərbaycan dilini iyrənc şəkildə təhrif edən bu üzdənirəq “ifaçılıq” yanşaqqılıqdan, təlxəkçilikdən o tərəfə getməsələr də yeri gəldikcə özlərini “şöhrətli aşiq”, “dastançı” kimi təqdim etməkdən çəkinmədi, Azərbaycan xalqının bir çox nağıl, dastan, əfsanə və rəvayətini ermənilərin keyrinə təhrif etməyə başladılar” (Nəbiyev, 2003: 26).

Dastanların tədqiqi. Azad Nəbiyevin “Koroğlu, “Qaçaq Nəbi”, “Qatır Məmməd” kimi dastanların toplanılması və nəşr etdirilməsi sahəsindəki xidmətləri əvəzsizdir. A. Nəbiyevin tədqiq etdiyi həmin dastanların nəşrlərinə yazdığı müqəddimə və şərhlərində, elmi tədqiqatlarında dastanların janr xüsusiyyətləri, obrazlar sistemi, tarixlə əlaqəsi və poetik özəllikləri ilə bağlı elmi fikirləri və yanaşmaları diqqəti cəlb edir.

Azad Nəbiyev dastançılıq ənənəsinin azərbaycançılığa əsaslanması faktına toxunaraq qələmə almışdır ki, “eyni zamanda oğuz eposu sonradan yaranıb formalaşan, bəzən daha qüdrətli improvizatorçuluq ənənələri üçün ilkin ədəbi bir zəmin, qaynaq oldu. Bunun mühüm və başlıca başqa bir cəhəti də oğuz eposunun yarandığı ərazidə onun ozan sənətinin estetik dəyərlərini əhatə edən, türk düşüncəsi ilə qaynayıb-qarısan, heç bir asmilliyasiyaya uğradıla bilməyən qüdrətli estetik düşüncəyə - azərbaycançılığa söykənməsi idi” (Nəbiyev, 2004: 12).

Azad Nəbiyev yalnız dastanlarımızı tədqiq etməmiş, həm də onu “özünküləşdirməyə” qalxmış mənfur qüvvələrə qarşı da mübarizə aparmışdır. “Əsli-Kərəm” dastanını “erkən orta əsrlər dövrünə” aid etmiş Azad Nəbiyev dastanın özündə alban mədəniyyətinə aid elementləri əxz etdirməsi faktlarına aydınlıq da gətirmişdir. Dastanı “özünküləşdirməyə” cəhd etmiş mənfur qüvvələrə elmi faktlarla cavab verə bilmiş Azad Nəbiyev alban qızı Əslini erməni qızı, alban keşişinin erməni keşişi kimi təqdim edilməsini milli mədəni irsimizə qarşı aparılan saxtaxarlıq kimi dəyərləndirmişdir: ““Əsli-Kərəm” dastan yaradıcılığımızın məxsus şifahi abidələrindən biridir. Onun əldə olan bütün variantlarında alban mədəniyyəti elementlərinin özünü güclü şəkildə qoruyub saxlamasına baxmayaraq erməni “yaşaqlan”rın böyük ciddi-cəhdi ilə Əsli albanlıqdan çıxarılıb erməniləşdirilmiş, alban keşişi erməni kimi təqdim edilməklə ermənilər erkən orta əsr tarixində öz yerlərini möhkəmlətməyə cəhd etmişlər” (Nəbiyev, 2003: 26). Ermənilərin yalnız “Əsli-Kərəm” dastanımız deyil, həm də “Koroğlu” dastanını “özünküləşdirməyə” cəhdləri müəllif tərəfindən açıqlanmışdır: “20-ci illərin sonlarında erməni qusanları A.Xodzkonun mətni əsasında “Koroğlu” dastanının yenidən işlənmiş erməni variantını “yaratdılar”” (Nəbiyev, 2003: 30).

Azad Nəbiyev elmi tədqiqatlarında Azərbaycan oxucuları üçün az tanınan və ya bəlli olan dastanlara da münasibətini bildirmişdir. Məsələn, XIX əsrin sonuncu rübündən başlayaraq forma və məzmun baxımından yeni yüksəliş ərəfəsində Şirvan aşiq şeirinin görkəmli nümayəndəsi, Məhəmməd Füzulinin məzarının yaxınlığında dəfn edilmiş, el arasında “Tağı”, “Aşiq Tağı”, “Qubalı Tağı” təxəllüsləri ilə tanınmış Xaltanlı Tağı (1796-1899) haqqında olan “Güllü-Tağı” avtobioqrafik dastanı haqqındakı fikirləri diqqətdən yayınmır. Azad Nəbiyev Xaltanlı Tağının Dərbənddə yaşayan Güllübəyim adlı qıza butalanmasını və butasının arxasınca gedərək Xaltana gətirməsi şərəfinə “Güllü-Tağı” avtobioqrafik dastanını yaranmasına toxunmuşdur. Dastanı geniş təhlil obyektinə çevirməsə də, dastanın mövcudluğu haqqında bilgi verməyə nail ola bilər.

Azad Nəbiyev həmkarı Xalq Koroğlu ilə birgə qələmə aldığı “Азербайджанский героический эпос” (1996) kitabında qəhrəmanlıq dastanlarımız haqqında araşdırmaları da maraq doğurur. Kitabda “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi” kimi dastanların janr xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilmiş, obrazlar sistemi, poetik özəllikləri haqqında elmi-nəzəri fikirlər əksini tapa bilmişdir.

Azad Nəbiyev tədqiqatlarında “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun əzəmətliyini və əvəzedilməzliyini daim vurğulamışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposundan sonra onun kimi möhtəşəm əsərin yaranmamasını xüsusi olaraq göstərməyə nail ola bilmişdir: “Əgər diqqət yetirilsə görmək mümkündür ki, IX-X əsrlərdən sonra ozan repertuarında “Kitabi-Dədə Qorqud”dan sonra ikinci qüdrətli yaradıcılıq nümunəsi gözə dəymir” (Nəbiyev, 2004: 18). Azad Nəbiyev “Kitab-Dədə Qorqud” eposunun özündən sonrakı dastan yaradıcılığına etdiyi təsir nəzərdən qaçmamışdır. Folklorşünas alim eposun IX-X əsrlərdən yazılı ədəbiyyata təsir amilinə toxunarkən

qeyd etmişdir ki, “IX-X əsrlərdən “Dədə Qorqud”un yazılı taleyi başlayır, epik düşüncədə o, bütöv halda arxaikləşir, milli yaddaşdan itməyə başlayır. Lakin ozan institutunun yetirdiyi və formalaşdırdığı dastançılıq ənənəsi məhv olub sıradan çıxmır, milli yaddaşda daha da güclənir. “Dədə Qorqud” süjet, motiv və obrazları epik təfəkkürdə yenidən işlənib türk estetik düşüncəsinə səpələnməyə başlayır. “Dağa ova çıxma”, “Qız arxasınca getmə”, “Döyüş meydanında doğmaların bir-birini tanıması”, qəhrəmanın övladsızlığı, övlad əldə etmənin müxtəlif tipləri, qəhrəmanın doğulması, qız sevməsi, evlənməsi, nişanlının öz toyuna gəlib çıxması, qəhrəmanın cahangirliyi, epik-romantik sərgüzəştləri yeni dövr türk eposunda tamamilə təzə şəkildə əks olunmağa başlayır” (Nəbiyev, 2004: 18). Azad Nəbiyev dastanda nəzmlə nəsrin qoşalaşması məsələsinə biganə qalmamış, bir alim kimi münasibətini bildirərək məsələnin qəti həll edilməməsinə işarə etmişdir: ““Kitabi-Dədə Qorqud”da epik üslubla lirik üslubun çarpazlaşmasının ümumi mənzərəsi də hələ dürüst və qəti nəticələrə gətirib çıxarmamışdır” (Nəbiyev, 2004: 262). Dastanda nəsr və nəzm hissəsi bir-birilərindən kəskin şəkildə fərqlənmirlər. Dastandakı nəzm hissəsi heca vəznində, nəsr hissəsi isə qafiyəli nəsr şəklində təqdim edilmişdir.

Azad Nəbiyevin xalq yaddaşlarında yer ala bilmiş xalq qəhrəmanlarını tədqiq etməsi maraq kəsb edir. Xalqın məişəti və tarixi ilə qırılmaz şəkildə bağlı olmuş dastanları, dastan qəhrəmanlarını tədqiq etmiş Azad Nəbiyev Koroğlu obrazını geniş tədqiq etmişdir. Xalqın qəhrəmanlıq ənənəsini əks etdirən bu obraz vasitəsilə qəhrəmanlıq haqqında ideallar incəliklə təqdim edilmişdir. Azad Nəbiyev XVI-XVII əsrlərdə baş vermiş xalq hərəkatının xalq qəhrəmanı Koroğlu obrazının mübarizlik simvoluna çevrilməsini göstərə bilmişdir. Azad Nəbiyev “Koroğlu” dastanında təsvir edilən hadisələrin XVI-XVII əsrlərdə baş vermiş kəndli hərəkatları ilə əlaqələndirmiş, tarixi məxəzlərdə də həmin faktların əksini tapa bilməsini vurğulması da diqqətdən yayınmır. Azad Nəbiyev Koroğlunun tarixi şəxsiyyət olmasının tərəfdarı kimi çıxış edərək, eposla bağlı tarixi məxəzlərdə Koroğlunun tarixi şəxsiyyət olması haqqında ehtimalların təsdiqlənməsini qeyd etmişdir. Azad Nəbiyev “Koroğlu” dastanının xalq yaddaşından silinməməsi sahəsində atdığı addımlar da təqdirəlayidir. Folklorşünas alim tərəfindən “Koroğlu”nun Dərbənd variantını qeydə alınması məhz bu variantın unudulmaq kimi təhlükədən qoruya bilmişdir.

Azərbaycan folklor irsinin saxtakarlıqdan görünməsi sahəsində Azad Nəbiyevin elmi və ictimai fəaliyyəti. Azad Nəbiyevin “Milli təəssübkeşlik, yoxsa erməni saxtakarlığı” (2003) kitabı elmi publisistik nümunə kimi maraq doğurur. Kitabın problematikası Azərbaycan folklorunun saxtalaşdırılması tarixinə müxtəsər şəkildə nəzər yetirilməsi, mənəvi mədəniyyətimizi öz adlarına çıxmış bədnam qonşularımıza elmi faktlara əsaslanmış cavablar əksini tapmışdır.

Azad Nəbiyevin “Milli təəssübkeşlik, yoxsa erməni saxtakarlığı” kitabının problematikası xalqın estetik düşüncəsində formalaşmış milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxmağa səsəyişi əks etdirməkdədir. Azərbaycan xalqına məxsus olan, özündə etnik, mifoloji dünyagörüşü, qədim dini, mənəvi-əxlaqi təsəvvürləri əks

etdirmiş çoxvariantlı folklor ədəbiyyatına uzanan əllərə etiraz səsinə ucalda bilmiş Azad Nəbiyev xalqımızın milli dəyərlərinə əl uzatmağa cəhd etmiş həmin “varlıq”lara tutarlı elmi faktlarla cavab verməyə nail ola bilmişdir. Azad Nəbiyev milli təəssübkeşliyinin göstəricisi olan milli dəyərin mahiyyətini dərinlən anlaya bilmiş ziyalılardan olmuşdur. Özü milli-mənəvi dəyərlərin yaddaşlarda qorunub saxlanılmasını əks etdirən milli dəyər məfhumuna belə aydınlıq gətirmişdir: “Milli dəyər hər bir millətin yalnız özünməxsus göstəricidir, o soy kökünün formalaşma prosesinin, etik və estetik düşüncəsinin mayası, başlıca tərkib hissəsidir. Hər bir millətin özünə məxsus milli dəyəri, həmin dəyər əsasında formalaşan adət-ənənəsi və əxlaq qaydaları vardır.” (Nəbiyev, 2003: 5) Azad Nəbiyev milli dəyəri aydınlaşdırdığı kimi milli təəssübkeşlik məfhumuna da ziyalı kimi aydınlıq gətirməyə nail ola bilmişdir: “Milli təəssübkeşlik millətçiliyin tərkib hissəsi və onun bir elementidir. Onun yüksəliş və ya eniş səviyyəsi millətçiliyin durumu ilə şərtlənir. Millətçiliyin sürətli yüksəlişi milləti irəli aparan, elmi və mədəniyyəti inkişaf etdirən amillərdəndir” (Nəbiyev, 2003: 9).

Azad Nəbiyev etnik yaddaşın unudulmasının ağır fəsadlar törətməsi amilini elmi tədqiqatlarında, publisist yazılarında qabarda bilmişdir. Etnik unutulmuşluq ürək ağrısı ilə vurğulayan Azad Nəbiyev onun fəsadlarını incələməyi bacarmışdır. Məsələn, XIX əsrdə xalqın etnik yaddaşının unudulması amilinə toxunaraq, bu günümüzdə mövcud olan, yaranmış problemlərin əsil kökü olmasını açıqlaya bilmişdir: “...XIX əsrdə xalqımız yenidən etnik yaddaşını unudaraq dəfələrlə Qafqazda alban çarlıqları ilə döyüldə, Azərbaycan torpaqlarında qanı su yerinə axıdan, dünyanın bir çox torpaqlarından sıxışdırılıb qovulan ermənilərə xoş üz göstərərək özünün ən məhsuldar torpaqlarını verəndə elə güman edirdilər ki, ermənilər artıq bu yaxşılığı unutmayacaq, onlara əvəzsiz bir qonşu olacaqlar. Tarix isə bunun tamam əksini göstərdi. Azərbaycanlılardan bu dəfə də xoş üz görənlər ermənilər onlara sığınacaq kimi verilmiş torpaqlara dünyanın müxtəlif guşələrindən - İrandan, Rusiyadan, Livandan, Kanadadan, Amerikadan tanıyıb-bildiylər erməniləri yığıdı, bu torpaqlarda öz “erməni icmalarını” yaratdılar. Bununla kifayətlənməyərək, 1905 və 1918-ci illərdə Azərbaycanda qanlı qətləmlər həyata keçirdilər, xalqımızı dəfələrlə qanına qəltan etdilər. Azərbaycan torpaqları - İrəvan xanlığı, Göycə, Zəngəzur və neçə-neçə əski türk torpaqları əsasın da “bolşevik” himayəsi ilə nəhayət ki, erməni dövlətini yarada bildilər” (Nəbiyev, 2003: 11-12). Azad Nəbiyev etnik yaddaşın unutulmuşluğumuzun nəticəsi kimi süni şəkildə erməni dövlətinin yaradılması amilinə toxunmuşdur.

Azad Nəbiyev milli dəyərlərimizə etinasız yanaşmağımızın bədəlinin ağır olmasını ürək ağrısı ilə vurğulamışdır: “Tarixə nəzər salsaq aydın görürük ki, hələ qədimdən biz azərbaycanlılar yaşadığımız ərazilərdə erkən türk etnoslarının iştirakı ilə yaradılmış qədim mədəniyyətimizə sahib dura bilməməyimiz üzündən tarixən zəngin mədəniyyətə malik Qarabağ ərazisini ermənilər öz dədə-baba yurdları kimi təqdim etməyə, həmin ərazidə onlara məxsus Arsaq mədəniyyətinin mövcud

otduğunu dünyaya car etməyə başlamışlar” (Nəbiyev, 2003: 13). Folklorşünas alim bütün bunları göstərməklə, xalqını milli dəyərlərini qorumağa, etnik yaddaşa əsaslanaraq milli təəssübkeşliyi insanların ruhlarına hopdurulmasına çağırış edir.

Azad Nəbiyev xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı aparılmış saxtakarlıqları faktlarla açıqlamağa nail ola bilmişdir. A.Nəbiyev A.Xaçaturyan, X.Ayvayan və b. ermənilərin və erməni xislətliyərin azərbaycan xalqının milli dəyərlərini bilərəkdən özünküləşdirilməsi faktlarına aydınlıq gətirə bilmişdir: “Son vaxtlarda erməni saxtalaşdırınları Naxçıvan ərazisində yayılmış qədim mədəniyyət abidələrimizə əl uzatmağa, onları da yavaş-yavaş öz adlarına çıxmağa başlamışlar. A.Xaçaturyan “Mömünə xatun” kompleksinin memarlıq üslubunda, sütun, tavan ornamentlərində erməni “milli” üslub və elementlərinin mövcud olduğunu, (“İzvestiya”, Moskva, 17 fevral 2001), X.Ayvazyan isə Naxçıvan gəmiqaya rəsmlərinin dünyanın ən qədim rəsmləri kimi yalnız “ermənilərə məxsus ola biləcək” ehtimalını irəli sürür (“Nezavisimaya qazeta”, 15 may 2002)” (Nəbiyev, 2003: 21). Onların canlı insanların şəxsiyyətinə və yaradıcılığına qarşı saxtakarlıq etmələri faktı da Azad Nəbiyev tərəfindən vurğulanmışdır. Məsələn, Şirvan aşiq məktəbinin XV yüzillik aşiq məktəbinin el arasında “Vanlı Göyçək”, “Vanlı Köçər” təxəllüsləri ilə tanınmış, Yunis İmrə və Molla Qasım ənənələrinin davamçısı olmuş Aşiq Köçərin (1420-1480) yaradıcılığının da mənfur insanlar tərəfindən saxtalaşdırılması, XVII əsrdə yaşamış erməni şairi Nahapet Kuçakla eyniləşdirilməsinə cəhdləri göstərmişdir: ““Vanlı Göyçək” və onun yaradıcısı XIV-XV əsr sənətkarı Vanlı Köçər də araşdırıcıların belə saxtakarlığına məruz qalmışlar. Vanlı Köçərin şəxsiyyəti XVII əsr erməni şairi Nahapet Kuçakın adına çıxılmış, onun şerləri başdan-başa təhrif edilərək öz ünvanını dəyişdirmişdir” (Nəbiyev, 2003: 29).

Azad Nəbiyev konkret olaraq, ermənilər tərəfindən milli maddi-mənəvi dəyərlərimizin, abidələrimizin bilərəkdən saxtalaşdırılmasını üç mərhələdə həyata keçirilməsinə toxunmuşdur. Birinci mərhələni erməni akademik Y.A.Manandyanın vurğuladığı “Balkan yarımadasında yaşayıb Qafqaz Albaniyası ərazisinə iddiaları və həmin ərazilərə tarixi axımından” başlamasını, ikinci mərhələsini təxminən 1830-cı illərdən başlayıb 1920-ci ilə qədər davam etməsini, üçüncü mərhələsini 1920-1990-cı illəri əhatə etməsini qələmə almışdır.

Ermənilərin İran və Türkiyədən köçürülüb Azərbaycan ərazisində yerləşdirilməsi kimi tarixi faktlar Azad Nəbiyev tərəfindən vurğulanmışdır. Azad Nəbiyev “köçürülmüş ermənilər”in bir-birilərlə yola gedə bilməmələri faktları da kitabın problematikasında əksini tapa bilmişdir: “Gəlmə ermənilər özlərini İrandan və Türkiyədən gələn qruplara bölür, bir-biri ilə daim ədavət aparır, qanlı vuruşlara çıxırdılar” (Koroğlu; Nəbiyev, 1996: 176-177).

Azad Nəbiyev ermənilərin xalqımızın milli maddi-mənəvi dəyərlərinə, abidələrinə qarşı etdikləri saxtakarlıqlarla yanaşı, millətimizin nümayəndələrinə olmazın əzab vermələri faktları da əksini tapmışdır. Bir azərbaycanlı, bir vətəndaş kimi bu amilləri ürək ağrısı ilə təsvir edən Azad Nəbiyev bunun xalqımızın söz

xiridarlarına qarşı etdikləri vəhşilikləri açıqlamağa nail olmuşdur: “XX yüzilliyin əvvəllərində Aşıq Nəcəfin kürəyinə qaynar samavarı bağlayıb “Çal azərbaycanlıların aşığı havalarını” deyib onu əzabla qətlə yetirmişlər” (Nəbiyev, 2003: 29).

Nəticə. Azad Nəbiyevin folklor sahəsindəki xidmətlərinin unudulmaması ədibin elmi yaradıcılığının əhəmiyyət kəsb etməsini əks etdirməkdədir. Onun xatirəsini əbədiləşdirmək üçün 2019-cu il oktyabrın 21-də Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin (ADPU) Quba filialında akademik Azad Nəbiyev adına “Bilgə ocağı” yaradılıb. Akademik Azad Nəbiyev adına “Bilgə ocağı” yaradıcı gənclərin toplaşdığı məkana çevrilmişdir. Azad Nəbiyevin genealoji nəzəriyyə və fasiləsiz transfer nəzəriyyəsi XX əsr folklorşünaslıq nəzəriyyəsində yaranmış unikal nəzəriyyələr kimi əhəmiyyət kəsb edərək, milli ədəbiyyatın və milli janr sisteminin inkişafına təsir göstərə bilmişdir. Milli şüurun inkişafında təmännasız rol oynamış milli folklor və müxtəlif xalqların folklorundakı oxşarlıqların fərqli şəkildə tədqiqi prof. A.Nəbiyevin elmi fəaliyyətinin ayrılmaz tərkibinə çevrilməklə yanaşı, dünya mədəni irsində xalqımızın folklor irsinin tanıtılmasında əvəzsiz rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azad Nəbiyev. Azərbaycan aşığı məktəbləri. Bakı: Nurlan, 2004, 312 səh.
2. Azad Nəbiyev. Azərbaycan folklorunun janrları. Bakı: BDU nəşri, 1983, 92 səh.
3. Azad Nəbiyev. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (ali məktəblər üçün dərslik). I hissə. Bakı: Nəşrlər evi, 2001, 678 səh.
4. Azad Nəbiyev. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (orta əsr və yeni dövr folklor yaradıcılığı). II hissə. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 2006. 685 səh.
5. Azad Nəbiyev. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I kitab. Bakı: Çıraq, 2009.
6. Azad Nəbiyev. Azərbaycanın uşaq folkloru. Bakı: Elm, 2000, 76 səh.
7. Azad Nəbiyev. Azərbaycan-özbək folklor əlaqələri. Bakı: Azərənəşr, 1978, 182 səh.
8. Azad Nəbiyev. Bağlarda bahar. Bakı: Gənclik, 1969, 87 səh.
9. Azad Nəbiyev. El nəğmələri, xalq oyunları. Bakı: Azərənəşr, 1988, 168 səh.
10. Azad Nəbiyev. Folklorlarda fasiləsiz transfer və yuxu paradigmatları. Bakı, Elm və Təhsil, 2011, 341 səh.
11. Azad Nəbiyev. İlxır çərşənbələr. Bakı: Azərənəşr, 1992, 62 səh.
12. Azad Nəbiyev. İlin əziz günləri. Bakı: Maarif, 1999, 121 səh.
13. Azad Nəbiyev. Koroğlu (uşaqlar üçün). Bakı: 2001, 37 səh.
14. Azad Nəbiyev. Qaçaq Nəbi (uşaqlar üçün). Bakı: 2001, 62 səh.
15. Azad Nəbiyev. Qəhrəmanlıq səhifələri. Bakı: Gənclik, 1975, 174 səh.
16. Azad Nəbiyev. Milli təəssübkeşlik, yoxsa erməni saxtakarlığı. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003, 50 səh.
17. Azad Nəbiyev. Nəhrələrdən güc alanda. Bakı: BDU nəşri, 2003, 62 səh.

18. Azad Nəbiyev. Oxşar dəyərlərin gen qaynağı – genealoji nəzəriyyə. Bakı, Nurlan, 2009, 97 səh.

19. Azad Nəbiyev. Sərhəd bilməyən əlaqələr (Azərbaycan-türkmən folklor əlaqələri). Bakı: Azərneşr, 1992, 112 səh.

20. Azərbaycan Türk Edebiyatı. Başlanğıcdan Günümüze Kadar. Türkiyə dışındaki türk edebiyatları antolojisi. I cilt. (Hazırlayanlar: Nevzat Koşoğlu, Bican Ersilasun, Vilayət Muhtaroglu, Azad Nəbiyev) İstanbul, 1992, 430 səh.

21. Azərbaycanda Nevruz. Ankara, 1996, 190 səh.

22. Etibar Talıblı. Novruzü gözləmədi... (Professor Azad Nəbiyevin həyat və yaradıcılıq yoluna müxtəsər baxış) // <http://static.bsu.az/w8/Folklorwunasliq/2012%20-%2010/136-139.pdf>

23. Fuad Qasımzadə. Ön söz // Azad Nəbiyev. Oxşar dəyərlərin gen qaynağı – genealoji nəzəriyyə. Bakı, Nurlan, 2009, 97 səh.

24. http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_noyabr2009/94742.htm

25. Məhərrəm Qasımlı. Aşıq sənəti, Bakı, 1996.

26. Nizaməddin Şəmsizadə. Fədakar alim – monolit şəxsiyyət // https://old.525.az/print_preview_a.php?id=39434

27. Nizami Cəfərov. Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı, 2004.

28. Novruz bayramı (Toplama, tərtib, müqəddimə və qeydlər Azad Nəbiyevindir) Xülasə rus, ingilis və fars dillərində. Bakı, Yazıçı, 1990, 224 səh.

29. Novruz bayramı (Toplama, tərtib, müqəddimə və qeydlər Azad Nəbiyevindir) Xülasə rus, ingilis və fars dillərində. Bakı, Yazıçı, 1990, 224 səh.

30. Азербайджанские сказки, мифы, легенды (Составитель А.Набиев). Баку, Азернешр, 1988, 302 с.

31. Короглы Х.Г., Набиев А.М. Азербайджанский героический эпос. Баку, Язычы, 1996, 308 с.

32. Набиев Азад. Взаимосвязи азербайджанского и узбекского фольклора. Баку, Язычы, 1986, 288 с.

